

Les escoles del franquisme

Jordi Feu i Gelis

L'inici de la Guerra Civil i la posterior victòria dels insurrectes va suposar, entre moltes altres coses, l'estroncament del projecte educatiu del govern republicà. Els vencedors molt ràpidament traçaren els principis que regiren durant més de trenta anys la vida educativa del país. Només comptades escoles, les més allunyades dels tentacles de l'administració educativa franquista –com per exemple algunes escoles rurals de difícil accés– van poder passar per alt algunes de les prerrogatives imposades pel nou règim.

L'escola resultant de la Guerra Civil es caracteritzà per l'ús exclusiu de la llengua castellana, per la separació de sexes –amb la conseqüent educació diferenciada i sexista–, per l'establiment d'un ensenyament autoritari i disciplinat, pel foment d'una actitud passiva dels alumnes, per la instauració d'un ensenyament llibresc i allunyat dels interessos dels infants, etc.

La vida escolar es regí per la immutabilitat i la naturalització dels valors tradicionals en la seva versió més rànica: pàtria (una i indivisible), religió (catòlica, apostòlica, romana, amb clares connotacions integristes) i família (entesa com la cèl·lula bàsica de la

societat a partir de la qual es reproduïen valors morals inqüestionables i rols socials clarament discriminadors).

Aquesta escola reaccionària va ser, en paraules de R. Navarro Sadalinas (1990), pobra en quantitat, miserable en qualitat i explícitament classista.

És clar que tots aquests epítets difícilment els podem mantenir intactes al llarg de tot el període (1936-39/ 1975) perquè, com molt fàcilment es pot suposar, els canvis econòmics i en menor mesura polítics que es produïren a partir de la dècada dels 50 van tenir clares incidències en l'articulació dels valors i en les pràctiques que es portaren a terme dins de la institució escolar.

LA POSTGUERRA

El 13 de febrer de 1939, poc després de l'acabament de la guerra, s'aprovà la llei de responsabilitats polítiques, amb la conseqüent depuració dels mestres. En el cas de les comarques de Girona, aquesta llei castigà un 21% dels mestres.

Escoles de Lladó. CEIP Montserrat. 1941. Autor desconegut.

Escoles de Borrassà. CEIP de Borrassà. Entorn a 1950. Claudi Díaz Pérez.

E S C O L A R P Ú B L I C A

L'adversitat, la intransigència i l'odi del nou govern franquista envers el projecte educatiu republicà el portaren a emprendre accions, les conseqüències de les quals tingueren un cost educatiu elevat: procedí a la clausura d'algunes escoles públiques i fins i tot decidí abandonar construccions escolars que havien quedat a mig fer a l'acabament de la República.

Sarrià de Ter il·lustra molt bé el cas del tancament d'una escola significada políticament: acabada la guerra, l'escola graduada que havia estat construïda pel CENU va ser clausurada i els alumnes es van escolaritzar a les escoles unitàries nacionals, malgrat que aquestes fossin estructuralment i arquitectònicament deficitàries, i, amb l'arribada d'aquests alumnes, absolutament massificades.(1)

Com a exemple d'escola republicana inacabada i ignorada pel franquisme tenim, també a comarques de Girona, l'escola de Riudaura. Aquesta escola, així que va acabar la Guerra Civil només tenia la carcassa i la coberta. Doncs bé, l'administració franquista va preferir mantenir la vella escola situada al centre del poble (aleshores relativament rònega) abans que acabar aquest centre, malgrat que fos poca la inversió que s'hi havia de fer.

És evident, doncs, que la política educativa endegada pel govern franquista durant els anys posteriors a la guerra no ens permeten parlar de planificació educativa i molt menys d'arquitectura escolar, perquè la construcció d'escoles fou pràcticament inexistente a tot el país. Les comarques gironines no en foren cap excepció.

Tot i aquesta sequera, però, no podem passar per alt les directrius derivades de la primera gran llei franquista destinada a reorganitzar el sistema educatiu, i més en concret el tram de primària. La Ley de Educación Primaria de 17 de juliol de 1945 en els articles núm. 15-29 presentava tres grans tipologies de centres: les escoles unitàries (d'una sola aula), les escoles gra-

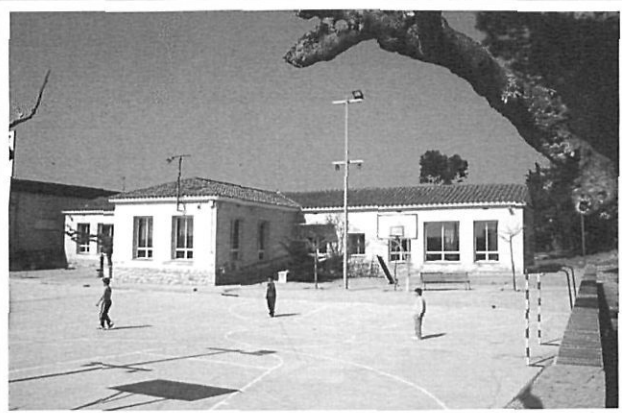
duades (de dues aules o més) i les escoles-llar (escoles graduades amb internat.(2)) Les dues primeres tipologies tenien diverses variacions. Les unitàries podien ser de nens, de nenes o mixtes, i les escoles graduades –amb un grau de sofisticació major respecte de les unitàries però sense gaire adornaments ni complexitats– podien ser «escuelas graduadas incompletas» (escoles de menys de tres seccions o aules), «escuelas graduadas completas» (entre tres i sis seccions) i «grupos escolares». Aquesta darrera tipologia era definida per l'article 21.c com «las que tengan seis y más secciones y permitan la organización de clases paralelas y cursos selectivos diferenciales, según capacidad mental y aprovechamiento de los alumnos».

La llei de 1945, a diferència de la normativa republicana, no feia cap esment a les qüestions d'estil ni als materials que calia utilitzar per a la construcció; i amb prou feines deia res sobre les dependències que havien de tenir els centres. Només l'article núm. 45 es referia a les biblioteques infantils com unes dependències voluntàries dels centres que s'ho poguessin permetre.

A les comarques de Girona, la incidència de tota aquesta normativa –tant la referida als plans de construcció escolar com la que teòricament vetllava per com havien de ser els edificis– va ser escassa. Observant les estadístiques oficials –fragmentades i tot sovint confuses– es posa de manifest que entre el 1940 i 1950 ben pocs centres públics es van construir(3) i els que ja existien, la majoria no complien les condicions mínimes per fer-hi classe amb una certa dignitat.

L'arquitectura escolar d'aquest període va estar sota mínims. A la pobresa i deixadesa de la majoria dels edificis, despullats de qualsevol motiu ornamental a l'exterior s'afegia la tímida decoració interior de les aules: el crucifix, una verge i el retrat de Franco i José Antonio, l'expressió clara i evident del nacionalcatolicisme.

Escoles de Garriguella. CEIP Joaquim Gifre.
Entorn a 1953. Claudi Díaz Pérez.

GEMMA DOMÈNECH

Escoles de Navata. EEI Els Belluguets
1953. Autor desconegut.

AHCOCAC. DEM. GIRONA

A R Q U I T E C T U R A

LA DÈCADA DELS 50

A partir de 1951, amb l'arribada de J. L. Ruiz Jiménez (1951-56) i després de Rubio Garía Mina (1956-1962), el Ministeri d'Educació i Ciència inicià una nova política educativa preocupada per l'anàlisi i detecció de necessitats, per la projecció de mapes escolars relativament ambiciosos i, per últim, per la concreció de nous models escolars dotats dels equipaments bàsics per fer front a un procés creixent de concentració escolar que culminà a la dècada dels 70.

El 22 de desembre de l'any 1953 s'aprovà la llei de construccions escolars amb l'objectiu d'establir un pla per construir escoles a tot Espanya. És, de fet, la primera gran llei franquista destinada a aquesta qüestió i a partir d'aquí aparegué legislació complementària: el 20 de juliol de 1954 es promulgà una ordre per regular la creació i el funcionament dels menjadors escolars, el 23 de setembre d'aquest mateix any entrà en vigor una llei que parlava, tot i fer-ho de manera molt genèrica, dels espais que havien de tenir les escoles de nova creació (es feia esment de biblioteca, del menjador, dels camps per a l'experimentació agrícola, dels tallers d'iniciació professional, etc.).

El 1955 s'aprovà un nou pla quinquennal de construccions escolars concretat –almenys pel que fa als aspectes tècnics i arquitectònics– en l'ordre de 20 de gener de 1956. Aquesta ordre deia explícitament que les escoles s'havien de construir ajustant-se a criteris pedagògics, socials, sanitaris i estètics, i ordenava que es fessin construccions pensant amb la possibilitat de desenvolupar-hi actes religiosos, trobades amb les famílies, etc. També aconsellava, sorprenentment, que l'escola fos «actual, es decir, de ambiente y traza moderna, pero no exótica, amoldada a los últimos avances de la pedagogía y la nueva técnica de la construcción. Todo ello sin olvidar lo que en sí suponen las fórmulas ya experimentadas como buenas en la región».

El pla quinquennal preveia construir un nombre tan elevat de centres que va aconsellar la utilització de projectes-típus, és a dir, models escolars estandarditzats pensats per diferents zones de l'Estat que compartien determinades característiques climàtiques i ambientals. L'any 1956 sortiren les bases per redactar els projectes destinats a les escoles unitàries i un any després apareixien les bases referides a les escoles graduades.

En teoria, sempre i només en teoria: «El edificio escolar tendrá: clases para 40 alumnos cada una; un despacho para la dirección; armarios guardarropa y un cuarto trastero para material escolar; aseos para alumnos y aseos para profesoras donde haya agua a presión, y donde no la haya se buscará la solución adecuada; una vivienda de subalterno; vestíbulo, y para zonas de clima lluvioso, un recreo cubierto; en las graduadas de niñas se tendrá en cuenta la posibilidad de su ampliación para un parvulario y una escuela maternal [...] Los edificios escolares para doce secciones el programa se duplicará respecto al anterior, cuidando muy bien la separación de sexos, incluso en los accesos y campo escolar, pero siendo única la vivienda del subalterno. Asimismo se estudiará la posibilidad de que, en su día, puedan construirse otros recintos para ampliación del edificio escolar, con un grado o clase de iniciación profesional, o con una biblioteca con miras a una función educativa post-escolar, con posible utilización como sala de exposiciones o museo escolar, o salón de actos».

Com havia passat en el període anterior, però, bona part de les aspiracions del legislador no es compliren; es construïren moltes menys escoles de les previstes i les dependències escolars, fins i tot de les escoles graduades, seguien essent les mínimes i les indispensables per fer-hi classes: aules, passadissos estrets, despatx per al director i poca cosa més. La manca de decisió política juntament amb el llast d'una pedagogia arcaica que regia bona part de l'educació del país frenaven el procés de «modernització» de les construccions escolars.

*Escoles de Fontanilles.
1956-59. Josep Claret Rovira.*

GEMMA DOMÈNECH

*Escoles de Colomers.
1959. Autor desconegut.*

GEMMA DOMÈNECH

E S C O L A R P Ú B L I C A

A les comarques gironines els plans de construcció escolar no es feren notar gaire. Segons les dades del Ministeri d'Educació, entre 1950 i 1960 es construïren 23 escoles unitàries i 38 seccions d'escoles graduades.(4) Totes amb molt poc interès arquitectònic. Es generalitzarà un estil fred, pobre i molt poc acollidor sotmès a l'única funció d'albergar nenes i nens en aules per ser fonamentalment adoctrinats.

D'altra banda, durant aquest període encara trobem casos on la nova dependència escolar s'ubicà en un edifici privat mancat de les condicions mínimes per fer-hi classe. A l'any 1956, per exemple, Campdorà «estrenava» una escola unitària mixta a la planta baixa de la casa que es trobava al costat de la Font Picant del Congost.

DE LA DÈCADA DELS 60 FINS AL FINAL DEL FRANQUISME

A principi dels anys 60 l'Estat espanyol va viure canvis importants, malgrat el manteniment d'un règim dictatorial que prohibia qualsevol forma de llibertat i expressió de democràcia. El 1957 els tecnòcrates de l'Opus Dei començaren a ocupar càrrecs ministerials en àrees importants que els permeteren projectar reformes econòmiques i productives considerables, com per exemple els plans d'estabilització nacional, els plans de *Desarrollo* (el primer, iniciat el 1964), els *Polos industriales*, etc. Durant aquesta dècada, a més, Espanya va entrar a formar part d'organismes internacionals (com l'OCDE, el FIM, el Banc Mundial, etc.) que influïren notablement tant en la política econòmica com en l'educativa.

El desenvolupament econòmic dels anys 60, el creixement demogràfic juntament amb el moviment migratori intern, la tímida sortida de l'autarquia i la progressiva modernització del país exigien posar al dia el sistema educatiu (sobretot l'ensenyament primari i secundari) per evitar fer més gran l'esclatxa entre el sistema educatiu i l'economicoproductiu.

Fou amb aquest fi que al llarg dels 60 es promulgà diversa normativa que tingué clares conseqüències per a l'arquitectura escolar d'aquests anys: s'insistia en la necessitat de difondre els menjadors escolars; es legislava explícitament sobre el transport escolar; apareguren resolucions destinades a donar ajudes perquè els escolars poguessin fer ús d'aquests serveis; s'instà de manera reiterada a promoure la graduació escolar a tots els centres del país i es parlà reiteradament sobre la necessitat de concentrar l'ensenyament en escoles graduades creades *ex professo*.

Com a conseqüència d'aquesta nova política, més la problemàtica derivada del transvasament demogràfic, entre 1960 i 1975 apareguren quatre grans models d'escoles, totes implantades en proporcions desiguals a comarques gironines: 1) les *micro-escuelas*; 2) les escoles pròpiament graduades; 3) les escoles comarcals o de concentració; i 4) les escoles llar.

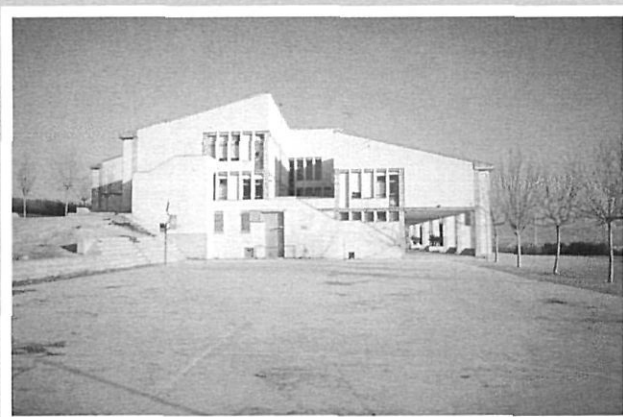
Les *micro-escuelas* eren escoles que s'ubicaren, generalment, en grans ciutats o al seu redós per atendre la urgència d'un increment inesperat de població en edat escolar. Es tractava d'escoles prefabricades de dimensions reduïdes i estandarditzades que acollien 42 alumnes i que tenien un cost molt reduït, al voltant de les 70.000 de les antigues pessetes. A les comarques de Girona, n'hi hagué a Germans Sàbat per atendre l'escolarització majoritàriament d'immigrants del sud d'Espanya que abans d'instal·lar-se en les casetes d'aquest barri(5) visqueren de manera indigna en barraques vora el riu Ter, prop d'on actualment hi ha l'Hospital Trueta. El 1960, Germans Sàbat tenia quatre *micro-escuelas* (4 aules i un únic sanitari; això era tota l'escola). El petit complex s'anomenà Agrupación escolar mixta Hermanos Sàbat i depenia del Patronato Escolar de Suburbios de Girona. Aquestes aules després foren ampliades a sis amb noves obres.

La segona tipologia, les escoles dites pròpiament graduades, no es diferencia pas gaire dels centres graduats perfilats en el període anterior. Amb tot, cal tenir present que hi ha un factor que a

Escoles de la Bisbal. CEIP Joan Margarit.
1964. Josep Claret Rovira.

Escoles de Banyoles. IES Pla de l'Estany.
1974-76. J. Bosch i J. Tarrús.

partir del 1965 sí que hi incidí de manera decisiva: l'ampliació de l'edat d'escolarització obligatòria fins als 14 anys promulgada en la llei de 8 de juliol de l'any esmentat. A partir d'aquest moment, doncs, les escoles graduades completes passaren de tenir 6 unitats a 8, una per a cadascun dels 8 nivells establerts a l'ensenyament primari (que es mantingué fins al 1990, en què hi hagué la promulgació de la LOGSE).

Les escoles comarcals o de concentració, esmentades per primera vegada en la resolució de 9 de novembre de 1963, eren centres graduats com els anteriors, amb la particularitat que, en teoria, anaven destinats a una massa de població més amplia: als alumnes de la localitat on es trobava l'escola més els nens i nenes en edat escolar dels municipis del voltant, majoritàriament rurals, que s'havien quedat sense escola perquè se'ls havia tancat sense donar-los massa explicacions. És en aquest sentit, doncs, que les escoles comarcals de les comarques de Girona –i de la resta de l'Estat– anaren en detriment de l'escola rural i en plena sintonia amb el procés de concentració escolar iniciat a principi dels 60. Atès el nombre d'alumnes que albergaven, generalment eren de dues línies i tenien servei de transport escolar i de menjador.

Tant les escoles graduades com les comarcals, a mesura que ens acostem al 1970, moment en què es promulgà la Llei General d'Educació, adoptaren una morfologia més complexa que afectà de ple l'arquitectura escolar, i més concretament la distribució dels espais. Les prerrogatives pedagògiques i el nou enfocament didàctic que es despenia de la Llei Villar Palasí feia necessari construir aules amb parets corredisses per unir grups en les activitats que ho requerien i demanava aules específiques per a laboratoris, per efectuar treball en equip, per fomentar l'estudi individual, per realitzar-hi conferències, etc.

Les escoles graduades i comarcals que es construïren immediatament després de la promulgació de la Llei General d'Educació de 1970 (LGE) no sempre tingueren tots els espais que teòrica-

ment havia prescrit el legislador, però és que les que es construïren a partir de 1973 pràcticament totes quedaven despullades de les sales destinades a activitats específiques, així com dels envans corredissos que permetien ajuntar diferents nivells. Aquesta marxa enrere s'explica, en part, per la retirada dels fons econòmics compromesos pel Banc Mundial i per la urgència extrema de construir escoles a tot el país, sobretot a les grans ciutats i als seus voltants.

Una vegada més, doncs, el projecte de construccions escolars no es complia i s'optava per una política de rebaixes, amb conseqüències importants de cara a la qualitat dels edificis. L'ordre de 17 de setembre de 1973 redactava el certificat de defunció de l'arquitectura escolar promoguda per la LGE: «[...] se suprime la división que diferenciaba la actividad coloquial de la zona de trabajo personalizado, atendiendo las necesarias interrelaciones entre cursos y áreas». Amb això, més les reformes arquitectòniques que van venir posteriorment, s'abaratiren notablement les despeses de construcció, de manera que amb els diners necessaris per fer dues escoles se'n construïren tres, això sí, pagant un preu educatiu elevat: es rebaixaven els metres quadrats per classe i per alumne i s'encabien en la sala «de usos múltiples» el menjador, la sala d'actes, el taller d'expressió artística, el gimnàs i tot el que li passés pel cap al funcionari.

Les primeres escoles graduades construïdes a les comarques gironines que seguien, en la mesura del possible, les prescripcions de la LGE foren Germans Sàbat-Taialà (Girona), la Farga de Salt, el Dalí de Figueres i el Pompeu Fabra d'Anglès. Aquestes escoles es construïren entre els anys 1971 i 1973 i tingueren, en l'origen, una estructura similar, 16 aules (dues per a cada curs d'EGB), i foren de les afortunades en el sentit que encara van ser a temps de tenir biblioteca relativament espaiosa, gimnàs propi, laboratori, menjador, sala d'audiovisuals, etc. Totes les aules d'un mateix cicle tenien la particularitat de tenir portes corredisses per crear espais com els que hem explicat anteriorment. Amb tot, però, aquesta

*Escoles d'Arbúcies. CEIP Dr. Carulla.
1974. Francesc Ragolta.*

*Escoles de Sant Feliu de Guíxols. CEIP Mn. Baldri Reixach.
1974-1977. Arcadi Pla i Ramon Bosch.*

novetat a l'escola Germans Sàbat-Talaià, que fou la primera d'aquestes característiques a comarques de Girona, no va reeixir: «[...] i aviat les portes corredisses foren substituïdes per envans. Malgrat tot quedarà a la història de les construccions escolars com un intent seriós per subordinar la distribució de l'edifici a les necessitats d'una teoria pedagògica» (Calsina, A., 1998, p. 51).

Bona part de les escoles graduades que es construïren a partir del 1973 a les comarques de Girona van veure notablement rebaixades les aspiracions arquitectòniques previstes en la LGE. Amb tot, però, hi hagué comptades excepcions que aconseguiren fins i tot més beneficis: l'escola L'Aulet de Celrà n'és un exemple. Aquesta escola, projectada en el programa de construccions escolars de 1973, fou dissenyada per l'arquitecte gironí Joan Tarrús i Galter amb la col·laboració de l'artista Narcís Comadira. Fou «ocupada» per primera vegada el setembre de 1976, quan encara no havia estat traspasada administrativament a l'Ajuntament. En tot cas, el que convé destacar pel tema que aquí ocupa és que aquesta escola tingué tot un seguit d'espais i de dependències que permeteren, i permeten, la posada en marxa d'una pedagogia activa i renovadora on l'eix central de l'activitat educativa rau en la paraula. En aquest sentit, espais com l'hort escolar foren molt importants per desenvolupar la comesa educativa, però d'entre tots, n'hi hagué un que sobresortí de manera especial: l'amfiteatre, que va ser i és, malgrat que en l'origen el funcionari del MEC no ho veié bé, l'espai més idoni per practicar la democràcia. «Celrà va aconseguir, doncs, a les darreries del franquisme, allò que semblava impossible per les forces progressistes de l'avantguerra: una escola que tingués per espai emblemàtic un lloc que procurés la voluntat de possibilitar inequívocament l'aprenentatge de la lliure expressió dels ciutadans» (AD., 2002, p. 35). Amb tot, però, cal recordar que només es tracta d'una excepció que posava un xic de color a la grisor i mediocritat del franquisme tardà.

La represa per l'interès arquitectònic de les escoles públiques –expressat a través de construccions originals i diferenciades– no tingué lloc fins a la recuperació de la Generalitat, amb el consegüent traspàs de competències educatives, incloses les referides a la construcció escolar. Els primers anys, sobretot els primers anys en què se'n féu càrrec, els arquitectes de la delegació –aleshores joves i il·lusionats per un nou clima polític que semblava que tot ho podia– apostaren per noves construccions amb una forta implicació personal. Aquesta situació, però, va durar un temps limitat. La progressiva institucionalització de la institució, l'esvaïment de l'eufòria inicial, i sobretot la urgència per construir nous edificis escolars que s'ajustessin a la reforma dels 90, va fer que al cap d'uns anys tornessin a prevaler, llevat de comptades excepcions, les construccions d'urgència.

Jordi Feu i Gelis és doctor en ciències de l'educació i professor de la UdG.

NOTES

- (1) «Fins l'any 1953, data en què va inaugurar-se l'escola privada Agrupació escolar Paulino Torras Domènech, van ser les úniques escoles de Sarrià [...] els problemes amb les escoles nacionals no van parar [...] fins l'any 1977 quan, per fi, s'inaugurà l'Escola Montserrat» (Casassa, N., 1989; p. 74).
- (2) L'article 30 diu el següent: «siempre que las circunstancias de población disminuida y dificultad de transporte, o los casos de infancia huérfana, desvalida o necesitada de protección especial, lo exijan, las Corporaciones públicas, los particulares o el propio Estado deberán o podrán en su caso, crear las instituciones escolares que, en régimen de internado, similar en todo lo posible al hogar, protejan y eduquen a sus beneficiados según las normas docentes de esta Ley, inculcándoles el espíritu nacional de comunidad cristiana y española».
- (3) Entre el curs 1940-41 i el 1950-51 a la província de Girona el nombre d'escoles unitàries es va reduir en 7 efectius, mentre que el nombre d'escoles graduades va augmentar en 1 sol centre i en 7 unitats.
- (4) Font: Feu Gelis, J., (1999); *Política i legislació educativa a l'entorn de l'escola unitària i cíclica. Evolució i situació actual a les comarques gironines (1970-1998)*. Tesi doctoral. UdG. p. 233
- (5) Ens referim a les 227 cases adjudicades pel Patronato Provincial de la Vivienda.

Escoles de la Jonquera. CEIP Peñuelas del Río. 1964-1971. Josep Claret Rovira.

BIBLIOGRAFIA

- AD., (2004); *L'Aulet, una reflexió educativa*. Ajuntament de Celrà. Celrà.
- AD., (1998); *Talaià 25 anys. El saber ens farà lliures...* CEIP Talaià. Talaià.
- CALSINA, A., (1998); «Per què de la construcció del Col·legi de Talaià» dins AD., (1998); *Talaià 25 anys. El saber ens farà lliures...* CEIP Talaià. Talaià. P. 49-51.
- CAMPS SAGUÉ, L., (1999); *Educació i ensenyament a Celrà*. Taller d'Història de Celrà. Ajuntament de Celrà. Celrà.
- CASASSA, N., (1989); *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sarrià de Ter*. Ajuntament de Sarrià de Ter i Escola d'Adults de Sarrià de Ter. Sarrià de Ter.
- COSTA, L., (2003); *L'escola de Sils en temps de Franco 1939-75*. Ajuntament de Sils.
- FEU GELIS, J., (1999); *Política i legislació educativa a l'entorn de l'escola unitària i cíclica. Evolució i situació actual a les comarques gironines (1970-1998)*. Tesi doctoral. UdG.
- MEC, Delegación Provincial de Gerona, (1971); *Planificación de las necesidades educativas de la provincia (III Plan de Desarrollo)*. Delegación Provincial del MEC de Gerona. Girona.
- NAVARRO SANDALINAS, R., (1990); *La enseñanza primaria durante el franquismo*. PPU, Barcelona.